

Ο επιμελητής κειμένων μετεωρίζεται ανάμεσα σ' ένα μετά –και σ' ένα πριν–: μετά τον συγγραφέα και πριν από τον αναγνώστη. Μ' άλλα λόγια μετά τον αποστολέα και πριν από τον παραλήπτη αυτής της ανεξέλεγκτης ανταλλαγής ιδεών και αισθημάτων, στρατηγικής και γύμνιας, λέξεων και σιωπής, άγχους και προσδοκίας. Κι αυτήν ακριβώς τη διαμεσολαβητική λειτουργία, αυτή τη λαθραία χειραψία, αυτή την ενίοτε αμφίθυμη σχέση, που μετεωρίζεται στην κόψη του τυπωθήτω, φιλοδοξούμε να χαρτογραφήσουμε με τη νέα θεματική στήλη μας.

Δώδεκα πρόσωπα, παλαιότερα και νεότερα, που σκύβουν με πάθος και συνέπεια πάνω σε κείμενα τα οποία καλούνται να οικειοποιηθούν με τον τρόπο του αφανούς αναγνώστη πριν παραδοθούν στην ευθύνη του συστηματικού ή του απλού αναγνώστη. Εξού και οι επιμελητές διασταυρώνουν κάτι από τη βάσανο της κριτικής και την απόλαυση της ανάγνωσης – κάτι που στη δεδομένη στιγμή της έκδοσης συνήθως λείπει από τον συγγραφέα, όταν βρίσκεται περικυκλωμένος από ανασφάλειες, κειμενικές και μη.

Στην ιστορία της γραφής περισσεύουν τα παραδείγματα, με θετικό ή αρνητικό πρόσημο, ανάμεσα σε συγγραφείς/«κρυπτοσυγγραφείς» εξάγοντας θυελλώδεις πνευματικές σχέσεις με αβέβαιη κατάληξη. Ταυτόχρονα όμως δεν έχει παρέλθει η εποχή που οι εκδότες ήταν δεινοί αναγνώστες αλλά και συγγραφείς και editors έδιναν ομηρικές μάχες για έναν χαρακτήρα, για μια παράγραφο, για μια λέξη, για μια άνω τελεία, για μια σιωπή;

Επιμέλεια **Μισέλ Φαίς**

Η γλώσσα είναι το αμαρτωλό μας τραγούδι

Πώς ζει άραγε ο επιμελητής εκδόσεων; Στις μέρες μας σίγουρα «κατά τύχη». Ενώ μια ζωή ζούσε «κατά λάθος». Εξηγούμαι πάραυτα: όπως ο αγγειοπλάστης δουλεύει με τον πηλό, ο πυροσβέστης με τη φωτιά, ο συγγραφέας με τις λέξεις, έτσι και ο επιμελητής δουλεύει με το λάθος. Το λάθος είναι το πάθος του. Για την ακρίβεια, το σωστό είναι το πάθος του, γι' αυτό και έχει ευαισθησία στο λάθος. Και όταν αυτό το πάθος χρονολογείται από την εποχή της τυπογραφίας, τότε μάλλον είναι χρόνιο-αιώνιο. Αν και τω καιρώ εκείνω υπήρχε μόνον ο δικός μας Ανθρωπίνης... ο διορθωτής εννοώ.

Στην εποχή μας ο επιμελητής εκδόσεων ζει μια παράλογη μοίρα, ένα ζόρικο ριζικό θα έλεγα: ενώ από τη μια τον αναγνωρίζουν επιτέλους, τον τιμούν κατά κάποιον τρόπο και βλέπει, έστω και από την αφάνεια, καλείται, εκών άκων, να αναγεννηθεί από τις στάχτες του, διότι, αν και θεωρείται απολύτως απαραίτητος για τη διαδικασία παραγωγής του βιβλίου, που σημαίνει πως κινείται στο κέντρο του εκδοτικού χώρου, τελικά εξωθείται στο περιθώριο και στο σκοτάδι.

Και σαν να μην έφτανε αυτό, ζώντας –πιο σωστά, ασημαίνοντας!– σε αυτή την τόσο τρυφερή, γεμάτη υπέρχες εκπλήξεις και υποσχέσεις εποχή, καλείται εκ των πραγμάτων να μετατρέψει την οδύνη του σε ωδίνες, να κάνει γέννα προσωπική και μέσα στη θυελλώδη συγκυρία της κρίσης να οξύνει την κρίση του... Παρ' ό,τι τώρα πια έχει «σπίτι», έχει σύλλογο –όνειρο πολλών γενιών στο παρελθόν και εφιάλτης διαφόρων προσκυνημένων σήμερα–, στις μέρες μας είναι περισσότερο γυμνός από ποτέ.

Ο επιμελητής ως επαγγελματίας είναι επιφορτισμένος με το καθήκον να μετατρέψει σε βιβλίο το χειρόγραφο που του έχει δοθεί. Οφείλει να βρίσκει το λάθος –γλωσσικά, τυπογραφικά, πραγματολογικά–, αλλά και να εφευρίσκει το σωστό, να προσφέρει ιδέες εκφραστικής βελτίωσης του κειμένου, να τιμά την ανάγνωσή του ως πράξη απόλαυσης, να κινείται στους άξονες της ορθότητας και της καλλιέργειας (υπενθυμίζω το αυτονόητο: ο επιμελητής δεν διοργανώνει καλλιτεία λέξεων ούτε φιλοδοξεί να γίνει ο στυλίστας του συγγραφέα ούτε ξενυχτάει ψέλνοντας «Του αγίου επιθέτου δεσθόμεν» και βέβαια υπάρχει πάντα μια κλίμακα ποιότητας και αισθητικής του λόγου, σε οποιοδήποτε υφολογικό πλαίσιο κι αν κινείται ο συγγραφέας), να λειτουργεί ως σύμμαχος του δημιουργού, να σημαίνει νοηματικά κενά, αφηγηματικές ελλείψεις, ανακολουθίες ή υφολογικές αδυναμίες, γενικά να φροντίζει την κουζίνα του συγγραφέα ή του μεταφραστή.

Δημοσθένης Κερασιδής

Στο παρελθόν ο επιμελητής δεχόταν συχνά επιθέσεις από τους απ' έξω, επειδή, υποτίθεται, ευνοούσε τον συγγραφέα ή ισοπέδωνε το ύψος του χρησιμοποιώντας το συντακτικό και τη γραμματική σαν το κρεβάτι του Προκρούστη. Ενώ στην εποχή μας, που ο ρόλος του έχει γίνει πιο αποδεκτός, δέχεται επιθέσεις από τους από μέσα. Είναι πρόδηλο ότι η διαταραχή στον χώρο μας έχει εσωτερικευτεί. Αυτό σημαίνει πρόσδος!...

Επίσης δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι αρκετές φορές ο επιμελητής πέφτει θύμα της *θεάρεστης* αυτής διαδικασίας που λέγεται αποδιοπομπαίωση. Επειδή επί δεκαετίες ολόκληρες βρισκόταν στην αφάνεια, άρα ήταν αόρατος προσωπικά-επαγγελματικά, και εφόσον ως επαγγελματικός ρόλος, άμεσα εμπλεκόμενος με την έκδοση ενός βιβλίου, υπόσχεται σχεδόν τα πάντα, δηλαδή τη γλωσσική εντέλεια, την υφολογική αρμονία και την τυπογραφική αρτιότητα («βουλιάζουν όσοι σηκώνουν τις μεγάλες πέτρες», έγραφε ο Σεφέρης), επόμενο είναι να μαγνητίζει επάνω του όλα τα βέλη. Όμως εμείς οι επιμελητές δεν μπορούμε να παραπονούμαστε, γιατί απολαμβάνουμε ένα σπάνιο προνόμιο: να μας σημαδεύουν... Είναι κι αυτό μια εξουσία.

«Η γλώσσα είναι το αμαρτωλό μας τραγούδι» – «Η γλώσσα είναι η μοίρα που δεν μπορούμε να ζήσουμε...». Αυτές είναι οι Συμπληγάδες πέτρες ή, αλλιώς, το φάρμακο που γίνεται το φάρμακο του επιμελητή, ο οποίος έχει καταδικαστεί να φτερακεί ανάμεσά τους, μεθώντας με γλώσσα.

Επειτα από μια εικοσαετή καριέρα, παραμένω απεγνωσμένα-επιγνωσμένα αισιόδοξος. Χαίρομαι ιδιαίτερα που έχω συνεργαστεί με σημαντικούς δημιουργούς (π.χ., Μ. Δούκα, Θ. Σκάσσης, Χρ. Μπότσογλου), μεταφραστές (π.χ., Ρένα Χατχούτ, Χρ. Σακελλαροπούλου, Γ. Μαθόπουλος) και επιστημονικούς επιμελητές (π.χ., Δρ. Τσαρμακλής, Θ. Αλεξανδρίδης, Στ. Χριστογιώργος, Γ. Καπράλος), χάνοντας τον χρόνο μαζί τους για το καλύτερο δυνατό αποτέλεσμα γλωσσικά. Επίσης νιώθω ευγνωμοσύνη προς τη Χριστίνα Γιατζόγλου, η οποία μου δίδαξε την επιμέλεια, μου πρόσφερε τις βάσεις και την ψυχική υποστήριξη που έχει ανάγκη ένας επιμελητής στα πρώτα του βήματα.

Ως κατακλείδα, αισθάνομαι την ανάγκη, παραφράζοντας τον Χέλντερλιν, να ρωτήσω και να αναρωτηθώ: «Και οι επιμελητές τι χρειάζονται σ' έναν μικρόψυχο καιρό;»

Δημοσθένης Κερασιδής

Παλεύοντας με τα κείμενα

Μπήκα στο επάγγελμα στα 45 μου χρόνια, τη δεύτερη κιόλας μέρα από την απολύσή μου από τα στρατόπεδα εξορίας της χούντας, τον Φεβρουάριο του 1971. Και τούτο, γιατί τα τρία τέταρτα του υπόλοιπου ενήλικου βίου μου τα έζησα για πέντε διακριτά χρονικά διαστήματα, στις φυλακές, δικασμένος με το Γ' Ψήφισμα του Εμφυλίου, και, αδικαστος, στα στρατόπεδα εξορίας ενός «ιδιώνυμου» πολιτικού καθεστώτος ασφυκτικά ελεγχόμενης «δημοκρατίας» ή απροσημάτιστης στρατιωτικής δικτατορίας. Χωρίς τα εκπαιδευτικά εφόδια που διαθέτουν οι νέοι συνάδελφοι, δηλονότι με μόνο εφόδιο το απολυτήριο της δωδεκάχρονης –σήμερα θεωρούμενης «βασικής»– εκπαίδευσης και την αγάπη της γλώσσας της πατρίδας μου, ακριβή κληροδοσία της οικογένειάς μου και, ιδίως, ευάριθμων φωτισμένων δασκάλων μου. Είχα τότε, αλλά ίσως και ως σήμερα, ένα υπόρρητο αίσθημα «Παρείσακτον». Ευγνωμόνως, ακριβώς γι' αυτό, όλους –εκδότες, συγγραφείς, μεταφραστές, συναδέλφους και τυπογράφους, προπάντων τυπογράφους– όσοι μου εμπιστεύτηκαν τα πονήματά τους ή με βοήθησαν να αποκτήσω, όση διαθέτω, επάρκεια στην απόδοση της εργασίας μου, ως επιμελητή, διορθωτή τυπογραφικών δοκιμών και εργάτη της εκδοτικής τεχνικής.

Είχα πάντοτε –και την υποστήριξη δεόντως– την απόψη ότι η δουλειά του «επιμελητή κειμένων» είναι τμήμα του δευτερογενούς «τομέα πνευματικής παραγωγής», όπως θα λέγαμε του «τομέα μεταποίησης» της υλικής παραγωγής.

Και αυτό το διατύπωσα επανειλημμένα με την έκφραση: «Η μητέρα του κειμένου είναι ο συγγραφέας ή η συγγράφισα. Εμείς, το πολύ, είμαστε η τροφός το μόνο που επιτρέπεται –και δεν είναι λίγο, νομίζω– είναι να φροντίζουμε την υγεία και, ίσως, κάποια στοιχεία *κάλους* του νεογνού». Αυτό απαιτεί σεβασμό στο αντικείμενο και στενή συνεργασία με τον «πρώτο παραγωγό». Και νομίζω ότι ήταν κάτι που χαρακτήριζε την πλειονότητα των συναδέλφων της γενιάς μου. Χαρακτηριστικό γεγονός: στα πρώτα χρόνια της διαδρομής μου συνηθίζαμε ακόμη να ονομάζουμε «απορίες» κάθε υπόδειξη που, πέρα από την ορθογραφία, τη στίξη ή τη βελτίωση της σύνταξης, αφορούσε παρατηρήσεις επί του πραγματικού πεδίου της εργασίας του «πρώτου παραγωγού».

Απέφυγα ενσυνείδητα να αναλάβω την επιμέλεια λογοτεχνικών κειμένων. Είχα, και εξακολουθώ να έχω, την άποψη ότι η λέξη, η σύνταξη, η αρχιτεκτονική του λογοτεχνικού, ιδίως του ποιητικού κειμένου, το «ύφος» του είναι, όχι ένας από τους πολλούς τρόπους έκφρασης, αλλά η ίδια η ουσία της δημιουργίας – και πώς να τ' αγγίξει! Αυτό δεν ενέχει κανένα στοιχείο ψόγου, εναντίον όσων το επιχειρούν. Στοιχειοθετεί απλώς διαφορά βεληνεκούς στη δυνατότητα παρόμοιου είδους επέμβασης, δηλονότι διαφορά ανάλογων εφοδίων: αν θέλετε, διαφορά βαθμού ευαισθησίας – θα ένωθα, στην προκειμένη περίπτωση, εν μέρει ένοχος... βιασμού! Σκεφτείτε να μου ζητούσαν να παρέμβω για να προκαλέσω τη μεταβολή κίτρινου ή καφέ χρώματος σε όχρα ή της καμπύλης γραμμής σε ευθεία είτε, το χειρόν, σε τεθλασμένη, την αντικατάσταση ενός ελαφρώς ή βαθύτερα κερχωσμένου φόντου σε λευκό του καμβή σε ένα

Στέφανος Στεφάνου

εικαστικό έργο δύο ή τριών διαστάσεων.

Προτίμησα το επιστημονικό πρωτότυπο βιβλίο κυρίως, με εξαίρεση ορισμένες μεταφράσεις τα πρώτα χρόνια στη σειρά «Οικονομική Ανάλυση» των εκδόσεων Παπαζήση. Εν συνεχεία «ευδοκίμηση», όσο δυνήθηκα, στην επιμέλεια και διόρθωση σειρών εκπαιδευτικού περιεχομένου, μέσης κυρίως αλλά και ανώτερης παιδευτικής βαθμίδας αρκετών εκδοτικών οίκων ή, σε περιοδικώς εκδιδόμενα συλλογικά έργα, όπως τα πρακτικά των διεθνών ομηρικών συνεδρίων στην Ιθάκη ή το περιοδικό του ΟΜΕΔ *Ο Ερασιστής* και στις διακεκριμένες εκδόσεις του Μορφωτικού Ιδρύματος Εθνικής Τραπέζης, κυρίως δε στις αξιόλογες σειρές «Μελετών Οικονομικής Ιστορίας» επί 30 χρόνια, τα πρώτα μισά υπό τη σκέπη της Επιτροπής Οικονομικής Ιστορίας της ΕΤΕ και κατοπινά στην παράδοσή τους, την οποία συνεχίζει το Ιστορικό Αρχείο της εν λόγω τράπεζας.

Αυτό συνέτεινε στη γνωριμία με τρεις γενιές πανεπιστημιακών δασκάλων, της πρώτης μεταπολεμικής γενιάς, της γενιάς των '60 - '70 και πολλών από εκείνους που έκαναν τα πρώτα πνευματικά παραγωγικά τους βήματα στα χρόνια της Μεταπολίτευσης. Από τους τελευταίους προέκυψε ο πυρήνας της «τρίτης γενιάς των φίλων μου. Και ομολογώ –ή καυχώμαι αν θέλετε– ότι το επάγγελμά μου πρόσφερε την ευκαιρία να «πλουτίσω» σε εγκάρδιες φιλικές σχέσεις. Ίσως διότι επιδίωξα –μπορεί λόγω της τριαντάχρονης πρωτογενούς πολιτικής μου διαδρομής ως ακτιβιστή της ελληνικής Αριστεράς σε δύσκολα χρόνια– να μην αρκούμαι σε μια ψυχρή σχέση επαγγελματικής συνεργασίας, αλλά να «συμπιάσω» ως οικείος για την τύχη μιας πνευματικής παραγωγής, ιδιαίτερα όταν επρόκειτο για μια «πρώτη γέννα», λ.χ. τη διδακτορική διατριβή ενός μελλοντικού επιστήμονα και, ιδίως, μελλοντικού δασκάλου.

Το τελευταίο, την προσεκτική δηλονότι έγνοια, την επιμελημένη «μητρική» σχεδόν αγάπη –έστω της «τροφού», για να κρατούμε τα όρια της δικαιοδοσίας μας– για το πρώτο «τέκνο» του νεορού συγγραφέα τολμώ να τη συστήσω στους νέους συναδέλφους ως πολύτιμο αντιστάθμισμα και ως ανταμοιβή για τον μόχθο και τα βάσανα, τα πολλά ομολογούμενως που επιφυλάσσει η επαγγελματική επιλογή μας. Αν υπάρχει κάτι που γι' αυτό ευλογώ τη δική μου επιλογή, είναι αυτή η χαρά από τις φιλικές σχέσεις που κέρδισα και από την ικανοποίηση που «διάβαζα» και που εκφραζόταν ρητά ή υπόρρητα, όταν κατάφερνα να προσφέρω μια, μικρή έστω, αρωγή στη διαμόρφωση του πρωτοδοκιμαζόμενου ύφους –του προσωπικού του ύφους– ενός νέου συγγραφέα.

Στέφανος Δ. Στεφάνου